

Grant NPRH

Czesław Łapicz

Joanna Kulwicka-Kamińska

Instrukcja do transliteracji rękopiśmiennych TEFSIRÓW z 1723 r. (Olita) oraz z 1890 r. (Wilno)

1. Kolejny etap zespołowej pracy wiąże się z **transliteracją na alfabet łaciński**¹ dwóch **kompletnych rękopisów** tefsirowych², pochodzących z **1723** r. oraz z **1890** r. Mamy nadzieję, że dobrze wykonana, a następnie kompetentnie opracowana wersja transliteracyjna stanie się podstawą edycji oryginalnego **źródła filologicznego**, której autorami faktycznie będą wszyscy członkowie Zespołu. Kładziemy zatem duży nacisk na jednolitość merytoryczną i formalną przetransliterowanego tekstu, na możliwie duży stopień jego **znormalizowania**, zwłaszcza w sytuacji, gdy **alfabetycznej konwersji** dokona kilka osób. Niniejsza **instrukcja** właśnie ma służyć zachowaniu jednolitości formalnej oraz merytorycznej przetransliterowanych tekstów.

2. Stosujemy **system transliteracji** zaakceptowany ostatecznie na spotkaniu w Gdańsku (patrz: załączona tabela). Musimy przy tym pamiętać, że kopie *tefsirów* sporządzali różni kopiści (autorzy) o różnych kompetencjach i o odmiennych idiolektach, a także w różnym czasie i miejscu. Zasadą nadrzędną musi być dążenie do zachowania nie tylko **cech językowych** konkretnego rękopisu, ale także ocalenia ewentualnych **cech protografu**.

3. Do transliteracji występującej w *tefsirach* **orientalnej warstwy** językowej stosujemy zaadaptowany na poprzednich warsztatach **system** oparty na rozwiązaniach **ISO** (patrz: tabela). Wszelkie sytuacje **nietypowe**, np. różne formy i stopnie sławizacji (polonizacji, białorutenizacji) nazw i terminów orientalnych, sygnalizujemy i ewentualnie objaśniamy w formie przypisów (w nocie). Uczestniczący w pracach Zespołu **orientaliści** dokonają później **specjalistycznej interpretacji** tej warstwy językowej. Natomiast fragmenty

---

¹ Ze względu na to, że we współczesnym edytorstwie transliterację ujmuje się jako antycypację późniejszej transkrypcji – w ramach Projektu „Tefsir” – będziemy realizować transliterację z elementami transkrypcji (np. częściowo wprowadzamy zasady współczesnej ortografii) i szczegółowymi komentarzami, mającymi na celu pokazanie i oddanie każdej różnicy, tj. wariantywności na wszystkich poziomach języka.

² Tefsiry (z ar. *tafsīr* ‘wyjaśnienie, interpretacja, objaśnienie, wykładnia, komentarz – szczególnie do Koranu’) to manuskrypty zawierające arabski tekst Koranu, zapisany *in continuo* z podwierszowym przekładem polskim, z cechami białoruskimi. Do tego typu zabytku odnosi się przyjęty przez Zespół model transliteracyjny.

obcojęzyczne (arabskie, tureckie) wplecione w tekst polski pomijamy w transliteracji, ale dajemy o nich informację w nawiasie okrągłym.

4. W tekście słowiańskiego przekładu pisanego *in continuo*, tzn. bez wyrazowych odstępów, wprowadzamy **spacje** [odstępy], dbając jednak o **poprawną delimitację** jednostek tekstowych. W szczegółach uwzględniamy i stosujemy:

- a. Rozłączną pisownię przeczenia *nie* z czasownikami, np.: *ne čin* (= nie czyń);
- b. Rozłączną pisownię zaimka zwrotnego *się* (w tekstach: *se, s'e, šen* itp.);
- c. Rozłączną pisownię przyimków (np. *z nim, w pekle, u nebe, k tobe* itp.);
- d. Rozłącznie piszemy partykułę *li* bez względu na jej znaczenie 'czy', 'jeśli', 'tylko';
- e. Łącznie piszemy pozostałe partykuły, np.: *-ć, -že, -ž* (*toć, jestže, ktorež, azaliž* itp.);
- f. Łącznie piszemy ruchome końcówki czasowników przyłączone do innych części mowy: *-m, -s* itd.;
- g. Łącznie piszemy wskaźniki zespolenia typu: *zatym, potym, dlatego*;
- h. Zachowujemy oryginalny wariantywny zapis samogłosek nosowych, np. *mezi – menzi* 'między', *ime – imen* 'imię';
- i. Zachowujemy osłabioną oboczność spółgłosek dźwięcznych i bezdźwięcznych, np. *pože* 'Boże', *prentk'i* 'prędkości';
- j. Zachowujemy dużą ostrożność i staranność przy oddawaniu kategorii miękkości i zmiękczeń spółgłosek, co ma związek m.in. z brakiem rozróżniania grafemów *i* oraz *y*. Kwestia **miękkości** – **półmiękkości** – **twardości** spółgłosek w konkretnych kontekstach powinna być przedmiotem interpretacji fonetycznej, z uwzględnieniem kontekstu, np. zapis *laska* można rozumieć jako 'laska' lub 'łaska';
- k. Ligatury zapisujemy dwoma grafemami i odczytujemy jako dwie głoski;
  - l. Zachowujemy oryginalne zapisy grafemu *u* w znaczeniu /w/ oraz odwrotnie – grafemu *w* w znaczeniu /u/;
  - m. Zachowujemy bez zmian dawną postać przedrostka stopnia najwyższego *na-*.

5. Nie stosujemy wielkich liter oraz znaków interpunkcyjnych. O obecności ornamentów zamieszczamy jedynie informację w notach. Te specyficzne elementy rękopisu zostaną pokazane na skanach oryginału (zakładamy w dalszym etapie prezentację tekstu w fototypii).

6. Numerację sur podajemy za pomocą cyfr rzymskich. W obrębie sur **wprowadzamy numerację ajatów** cyframi arabskimi według polskiego przekładu *Koranu z 1858 r.* (*Koran* Jana Murzy Tarak Buczackiego); **arabskie liczby porządkowe** będące **numerami wersetów** ujmujemy w nawiasy (....)³.

7. Zachowujemy oryginalne skróty, jednak w nawiasie [...] dodajemy ich rozwinięcie poprzedzone znakiem równości, np. *mxmd* [=Muxammad]. Rozwinięcie niekiedy będzie tylko hipotetyczne, ze skrótu bowiem nie zawsze odczytamy właściwą formę, na przykład *Muxammad* czy *Muxammed*?

8. Szadę oddajemy przez podwojenie liter.

9. W rękopisie *Tefsiru z 1723 r.* znajduje się wiele różnego rodzaju glos oraz fragmentów właściwego tekstu **zapisanych alfabetem łacińskim**, mniej lub bardziej zgodnie z ówczesną ortografią. Dotyczy to m.in. wewnątrztekstowych wielokrotnych zapisów inwokacji ***W imię Boga łaskawego, miłosiernego...***, a także innych fragmentów *tefsiru*. W tych zapisach wiernie zachowujemy pisownię wielkich liter, znaków miękkości, dwuznaków, grafemów *i – y – j* często w tej samej funkcji, pisownię *l-l* itp. Zapisy te lokalizujemy więc i piszemy **zgodnie z oryginałem**, gdyż zawierają one wiele cennych informacji nie tylko o ortografii, ale także o rzeczywistej wymowie zwłaszcza nazw i terminów orientalnych.

---

³ W naszym wypadku nie będzie możliwe porównanie segmentacji przełożonego tekstu na ajaty bezpośrednio z arabskim oryginałem, ponieważ oryginał Koranu, towarzyszący w układzie równoległym słowiańskiemu międzywierszowemu przekładowi, również nie ma ani wyróżnionych, ani numerowanych kolejnych ajatów. Dzisiaj nie jest możliwe ustalenie, z jakiego *Koranu* translator lub translatorzy korzystali w XVI-XVII w.; zresztą w arabskich oryginałach także stosowano odmienne podziały tekstu na ajaty. Dlatego w różnych źródłach podaje się liczbę koranicznych ajatów w rozpiętości od ok. **6230 do 6666**. Współczesne polskie przekłady również stosują różną numerację wersetów (np. w zależności od tego, czy numerują jako oddzielny, pierwszy wers tzw. *Basmalę*, która rozpoczyna niemal wszystkie sury). Punktem odniesienia w naszej pracy najlepiej zatem uczynić właśnie **pierwszy drukowany przekład z 1858 r.**, sygnowany nazwiskiem Jana Buczackiego (faktycznie jest to przekład wileńskich filomatów, ks. Dionizego Chlewińskiego oraz Ignacego Domeyki, z lat 20. XIX w.), który jest dostępny w Internecie.

W *tefsirze z 1890 r.* pewną pomocą będzie numeracja sur i ajatów podana na górnych marginesach stron rękopisu, informująca o zawartości treściowej danej strony w układzie „**od - do**”, bez wyznaczania precyzyjnych granic poszczególnych wersetów, np. na górnym marginesie strony 1175. zapisano fioletowym atramentem: **107 1-7 – 108 1-3**, co znaczy, iż na danej stronie mieści się fragment Księgi obejmujący ajaty 1-7 sury 107. oraz ajaty 1-3 sury 108.

10. Wszelkie **jednostkowe lub nietypowe** przypadki powinny być sygnalizowane w formie przypisów, czyli w tzw. nocie. Dotyczy to wszelkiego rodzaju wcięć, wyróżnień graficznych; błędów, skrótów (np. przez ucięcie końcowej części wyrazu – suspensja lub przez ściągnięcie – kontrakcja), poprawek; dopisków, uzupełnień (kto i gdzie je zamieścił?); zmiany kolejności zapisanych wyrazów; uszkodzonych miejsc (np. uszkodzenia mechaniczne, zatarcie, zamazanie, wyskrobanie – razura etc.); zróżnicowanej realizacji graficznej, np. głoska /j/ zapisywana przez *yā* i *alif maksurę*. Niektóre z nich będą wymagały interpretacji lub decyzji na bieżąco lub po wykonaniu transliteracji całego tekstu. Dlatego prosimy o **zgłaszanie** ich drogą e-mailową **do koordynatorów**.

11. Załącznikiem do Instrukcji jest modelowy **układ strony**; prosimy o zachowanie proponowanej jednolitej jej struktury. W szczególności prosimy o uwzględnienie następujących oznaczeń i symboliki:

- **Identyfikator rękopisu** w formie skrótu; w odniesieniu do rękopisu z Olity (Alytus) zachowujemy skrót **TAL** (= **T**efsir, **A**lytus), natomiast rękopis Józefowa sygnujemy skrótem **TJW** (= **T**efsir **J**ózefowa, **W**ilno).
- **Numer sury** według Koranu oraz **numer strony** konkretnego rękopisu, o ile ma on paginację (jak np. *Tefsir* z 1890 r.). Przy braku paginacji podajemy numer skanu w pliku. Numery ajatów (wersetów) piszemy cyframi arabskimi w nawiasach (...), np. (101) = ajat 101.
- **Identyfikator autora** transliteracji oraz **osoby sprawdzającej** (np. CzŁ).

12. Przewiduje się dokonanie wstępnego paleograficznego opisu transliterowanych zabytków.

13. Proponujemy także **standardowy zestaw symboli** do wykorzystania w transliteracji:

- [ ] – ubytki [luki] tekstowe bez autorskiego uzupełnienia
- [*abc*] – autorskie uzupełnienie brakującego tekstu, o ile jest to możliwe; rozwiązania skrótów
- <*abc*> – tekst poprawiony lub zrekonstruowany; w tekście transliteracji nie poprawiamy nawet oczywistych błędów, literówek, form fleksyjnych itp.; zapis – naszym zdaniem – poprawny dodajemy w nawiasach
- <...> – tekst błędny bez próby rekonstrukcji; uszkodzenia tekstu – kropkami zaznacza się brakującą przypuszczalnie liczbę liter

- { } – tekst nadpisany, dopisany na marginesie lub zbędny, np. powtórzony; w taki sposób oznaczamy również glosy występujące zarówno wewnątrz tekstu, zwykle objaśniające, często wprowadzane zwrotem: *to še znači...*, jak i na zewnątrz tekstu, na marginesach; w nawias klamrowy ujmujemy również reklamanty
- [[[]]] – litery lub wyrazy skreślone w rękopisie; jeśli dane miejsce jest w ogóle nieczytelne (w nawiasie podaje się tyle kropek, ile prawdopodobnie brakuje liter)
- ? – pytajnik stawiamy przed wyrazem o niepewnym (hipotetycznym) odczycie
- .
- kropka odpowiada nieodczytanej lub ułomnie zapisanej literze
- | – granica rzędka (wiersza) w oryginale rękopisu

Bibliografia (wybrana):

W opracowaniu **Instrukcji** wykorzystano wnioski z prowadzonych w Zespole dyskusji, a także teoretyczne i praktyczne propozycje transkrypcji i transliteracji zawarte w edycjach polskich i białoruskich tekstów źródłowych, w tym m.in. takie publikacje, jak:

A. M. Булыка, *Развіцц арфаграфічнай сістэмы старабеларускай мовы*, Мінск 1970.

С. Я. Куль-Сяльверстава, *Беларуская палеаграфія*, Гродна 1996.

Zasady wydawania tekstów staropolskich, Wrocław 1955.

Wybór pism Mikołaja Reja w oprac. J. Ślaskiego, Warszawa 1979.

Księgi Jezusa, syna Syrachowego, Ecclesiasticus rzezone, ktore wszytkich cnot naukę zamykają w sobie, w przekładzie Piotra Poznańczyka, oprac. i transkrypcja zabytku Anna Lenartowicz-Zagrodna, Łódź 2013.

Jak czytać rękopis średniowieczny, pod red. Paula Géhina, w tłum. Beaty Spieralskiej, Warszawa 2008.